

Max Weber, Alvin Gouldner en Zygmunt Bauman over kennis en cultuur

Dick Houtman

Het moet in de zomer van 1992 zijn geweest dat ik mij verdiepte in de wetenschapsleer van Weber. Deze is gedeeltelijk in Engelse vertaling gepubliceerd onder de titel *The methodology of the social sciences* (1949). Ik heb dit boek met rode oortjes in één keer van kaft tot kaft uitgelezen en geloof niet dat er boeken zijn die mij meer hebben beïnvloed.

Omdat de sociale werkelijkheid slechts een betekenisloze zee van grijs tinten is, zo kan Webers wetenschapsleer kort worden samengevat, is het mogelijk noch zinvol om te proberen haar af te beelden. De onderzoeker moet deze complexiteit juist reduceren door de sociale werkelijkheid vanuit een weloverwogen gezichtspunt te bestuderen aan de hand van zelf geconstrueerde ideaaltypen. Weber verwerpt dus het idee dat sociologische kennis eenvoudigweg een afspiegeling van de werkelijkheid kan zijn. Omdat het door de onderzoeker gehanteerde gezichtspunt bepaalt welke aspecten van die werkelijkheid in beeld komen en welke juist niet, is deze opvatting onhoudbaar. Het idee dat sociologische kennis niet meer kan zijn dan slechts een constructie van de onderzoeker verwerpt Weber echter eveneens. Gegeven het gekozen gezichtspunt bepaalt immers niet langer de onderzoeker, maar de sociale werkelijkheid wat hij of zij waarneemt. Het gehanteerde gezichtspunt bepaalt kortom niet wat men *ziet*, maar slechts wat men wel en niet *kan zien* – en dat is natuurlijk iets geheel anders. Kennis wordt volgens Weber dus niet eenvoudigweg gevonden, maar onvermijdelijk gemaakt *en* gevonden. Op de vraag vanuit welk gezichtspunt de onderzoeker de werkelijkheid moet bestuderen, bestaat geen wetenschappelijk antwoord. De onderzoeker kan niet anders doen dan een voor zijn of haar tijd of cultuur relevant gezichtspunt kiezen. Pas dan resulteert betekenisvolle kennis.

Waar veel tekstboeken ons willen doen geloven dat Webers wetenschapsleer er slechts op neerkomt dat de wetenschapsman of -vrouw zich heeft te onthouden van waardeoordelen, is zij dus aanzienlijk complexer. Dit stelt Weber weliswaar, maar deze waarderingsvrijheid (*Wertungsfreiheit*) als *morele eis* dient te worden onderscheiden van waardebetrokkenheid of -gebondenheid (*Wertbeziehung*) als *kennis-sociologisch feit* (vgl. Zijdeveld 1990: 62-76). Sociologische kennis is altijd en onvermijdelijk waardebetrokken. Webers positie in deze verschilt wezenlijk van die van Durkheim en Marx. Een korte vergelijking van hun radicaal verschillende

analyses van de moderne samenleving kan dat illustreren.

Volgens Marx wordt de moderne samenleving gekenmerkt door een antagonistische verhouding tussen arbeid en kapitaal en volgens Durkheim juist door hun wederzijdse afhankelijkheid. Verschijnselen als uitbuiting, stakingen en klassenstrijd zijn bijgevolg volgens Marx 'normaal', terwijl Durkheim ze als 'pathologisch' typeert. Beide beoordelingen zijn onafhankelijk van wat zich daadwerkelijk in de samenleving voordoet. Organische solidariteit is voor Durkheim ook 'normaal', wanneer zij niet of nauwelijks voorkomt. Dit wordt onderstreept door zijn bekende pleidooi om de tegenvallende organische solidariteit te versterken middels een rationelere organisatie van het industriële bestel (1964a: 1-38; vgl. 1964b: 74). Voor Marx geldt precies het omgekeerde. Organische solidariteit en arbeidsvrede zijn in een kapitalistische samenleving juist 'abnormaal' – ook wanneer klassenstrijd en klassenbewustzijn in werkelijkheid helemaal niet voorkomen. Zou de arbeidersklasse een rationeel inzicht in de aard der dingen hebben, dan zou immers geen sprake zijn van organische solidariteit, maar een revolutionair klassenbewustzijn bestaan.

Dit onoverbrugbare verschil tussen beide analyses ontstaat precies doordat beiden de sociale werkelijkheid vanuit verschillende gezichtspunten bezien. Exact dezelfde verschijnselen krijgen hierdoor fundamenteel verschillende betekenissen. Omdat deze gezichtspunten zelf niet wetenschappelijk kunnen worden gerechtvaardigd, hebben echter ook oordelen in termen van 'pathologie' en 'vals bewustzijn' geen wetenschappelijke basis. Ten grondslag aan het onoverbrugbare verschil tussen Marx en Durkheim ligt dan ook een belangrijke overeenkomst: zij ontkennen allebei dat zij het sociale leven vanuit een waardegebonden gezichtspunt bezien. Het is precies die ontkenning die noties als vals klassenbewustzijn en pathologie oplevert.

Doordat Marx en Durkheim de ware aard van de moderne samenleving buiten haar cultuur gevonden menen te hebben, menen zij op wetenschappelijke gronden het rationaliteitsgehalte van (de deelnemers aan) het sociale leven te kunnen bepalen. Arbeiders die menen gedeelde belangen te hebben met kapitalistische ondernemers en niets moeten hebben van het socialisme hebben volgens Marx een vals bewustzijn, terwijl zij volgens Durkheim juist getuigen van een rationeel inzicht in de aard der dingen. Omgekeerd beschikken arbeiders met communistische sympathieën volgens Marx over een 'waar klassenbewustzijn', terwijl Durkheim dit juist beschouwt als een indicatie voor het bestaan van pathologische wantoestanden.

Omdat ze onverenigbaar zijn, kunnen deze oordelen niet allebei waar zijn. Bovendien achten Marx en Durkheim het noch noodzakelijk, noch mogelijk om te onderzoeken of de verhouding tussen arbeid en kapitaal wordt gekenmerkt door wederzijdse afhankelijkheid of door onverenigbare belangen. Het antwoord op de vraag wat normaal en abnormaal is, is voor beiden immers een noch waardegebonden, noch empirisch beslisbaar a-priori. In Webers wetenschapsteorie is de verhouding tussen kennis en cultuur dan ook aanzienlijk complexer. Doordat hij dergelijke a-priori's buiten de wetenschap plaatst, is het niet mogelijk om op wetenschappelijke gronden

het rationaliteitsgehalte van een overtuiging of cultuur te bepalen. Omdat dergelijke oordelen onvermijdelijk verbonden zijn met waardegebonden waarnemersperspectieven, zijn het waardeoordelen.

Webers wetenschapsleer impliceert kortom dat de grens tussen kennis en cultuur niet hermetisch te sluiten is: sociologische kennis is altijd waardebetrokken. Als dat waar is, dan moeten waarheidsclaims meer omstreden raken naarmate de culturele verscheidenheid toeneemt. Deze kennissociologische hypothese wordt volgens Alvin Gouldner's *The coming crisis of Western sociology* (1970) bevestigd door de ontwikkeling van de sociologie zelf. Dit is de tweede studie waarvan ik veel heb geleerd. Ik las haar in 1985 als tweedejaarsstudent en sindsdien hebben de bevestigingen van haar juistheid zich slechts opgestapeld. Volgens Gouldner was in de jaren zestig het destijds dominante structureel-functionalisme steeds meer gaan dissoneren met het veranderde culturele klimaat. Dit leidde hem tot de voorspelling van een 'crisis van de westerse sociologie'. Vooral jonge sociologen beschouwden destijds de sociologie niet langer als betekenisvol en weigerden haar onderzoeksbevindingen te aanvaarden. Of sociologen onderzoeksresultaten als 'waar' beschouwen, hangt volgens Gouldner dan ook in de eerste plaats af van de vraag of men het waardebetrokken gezichtspunt dat deze resultaten heeft opgeleverd aanvaardt en pas in de tweede plaats van de methodologische kwaliteit van de empirische bewijsvoering gegeven dit gezichtspunt.

Waar Weber het probleem van de interpenetratie van kennis en cultuur nog enigszins beheersbaar meende te kunnen maken met zijn ideeën over waardegebondenheid, maakt Gouldner's studie duidelijk dat dit vanaf de jaren zestig niet langer mogelijk was. De gebeurtenissen van destijds verdelen de sociologie tot op de dag van vandaag. Sommige sociologen beschouwen deze periode als het begin van het einde van de sociologie als wetenschap, omdat hier de deur wordt opengezet naar een gemakkelijk relativisme. Anderen constateren veeleer opgelucht dat destijds uiteindelijk is gebroken met het tot mislukken gedoemde streven om de grens tussen kennis en cultuur hermetisch gesloten te houden. Laatstgenoemden beschouwen een postmoderne relativistische sociologie, die het onderscheid tussen kennis en cultuur verwerpt, als de *Sociology after the crisis* (Lemert 1995; vgl. Seidman 1994). Vandaag de dag wordt de sociologie meer dan ooit verscheurd door deze twee onverenigbare ideeën over de verhouding tussen kennis en cultuur. Zij die menen dat beiden kunnen en moeten worden gescheiden, beschouwen postmodernisten als irrationele warhoofden, geloven dat waarheid slechts kan worden gemaakt door de onderzoeker (Turner 1992; Collins 1992; Gellner 1992). Omgekeerd beschouwen postmodernisten positivisten als etnocentrische dogmatici, die weigeren in te zien dat hun kennis is beïnvloed door de eigen cultureel geladen aannamen (Bauman 1992).

Hoewel ik mijzelf noch als postmodernist, noch als positivist beschouw, is mijn derde favoriete studie van deze eeuw afkomstig van een postmoderne socioloog. Het gaat om Zygmunt Bauman's *Legislators and interpreters* (1987). Dit biedt een mooie

analyse van de afgenomen overtuigingskracht van het idee van 'waarheid' onder condities van culturele diversiteit. Volgens Bauman heeft sinds de Verlichting de rol van de intellectueel als 'wetgever', de deskundige die op grond van ware kennis over het sociale leven de staat adviseert over wel en niet te nemen maatregelen, fors aan legitimiteit ingeboet (vgl. Toulmin 1990; Beck 1992). Daarmee heeft de sociologie haar relevantie en bestaansrecht echter geenszins verloren. Zij is immers de wetenschap bij uitstek die onder condities van culturele diversiteit kan fungeren als 'tolk' tussen de diverse culturen en gemeenschappen. De nieuwe opdracht van de sociologie is volgens Bauman dan ook niets meer of minder dan het verschaffen van inzicht in elkaars leef- en denkwerelden aan de leden van cultureel pluralistische samenlevingen. Hier lijkt mij weinig tegenin te brengen.

Op de drempel van de eenentwintigste eeuw hebben wij in de sociologie al met al nog maar weinig zekerheden over. De vraag is of dat erg is. Als wetenschap vormd moralisme, tot uitdrukking komend in noties als vals bewustzijn en pathologie, heeft hierdoor zijn geloofwaardigheid verloren. De meesten van ons geloven niet langer dat *wetenschappelijk* kan worden aangetoond dat bepaalde culturen of levensstijlen 'deviant', 'inferieur', of 'abnormaal' zijn. Meer dan al het andere is dat naar mijn smaak de belangrijkste opbrengst van honderd jaar sociologie – met dank aan Weber, Gouldner en Bauman.

Geraadpleegde literatuur

- Bauman, Z. (1987) *Legislators and interpreters: On modernity, post-modernity, and intellectuals*. Oxford: Polity Press.
- Bauman, Z. (1992) *Intimations of postmodernity*. Londen: Routledge.
- Beck, U. (1992) *Risk society: Towards a new modernity*. Londen: Sage.
- Collins, R. (1992) The confusion of the modes of sociology. In: S. Seidman en D.G. Wagner (red.) *Postmodernism and social theory: The debate over general theory*. Cambridge, MA: Blackwell, pp. 179-198.
- Durkheim, E. (1964a) *The division of labor in society*. New York: Free Press.
- Durkheim, E. (1964b) *The rules of sociological method*. New York: Free Press.
- Gellner, E. (1992) *Postmodernism, reason and religion*. Londen: Routledge.
- Gouldner, A.W. (1970) *The coming crisis of Western sociology*. Londen: Heinemann.
- Lemert, C. (1995) *Sociology after the crisis*. Boulder, CO: Westview Press.
- Seidman, S. (1994) *Contested knowledge: Social theory in the postmodern era*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Toulmin, S. (1990) *Cosmopolis: The hidden agenda of modernity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Turner, J. (1992) The promise of positivism. In: S. Seidman en D.G. Wagner (red.) *Postmodernism and social theory: The debate over general theory*. Cambridge, MA: Blackwell, pp. 156-178.
- Weber, M. (1949) *The methodology of the social sciences*. New York: Free Press.
- Zijderveld, A.C. (1990) *Sociologie als cultuurwetenschap: Een beknopte methodologie van de cultuursociologie*. Utrecht: Lemma.